

DERBENDNĀME

PELER, Gökçe Yükselen (2017). *Derbendnāme, İstanbul: Kesit Yayınları, 342 s., ISBN: 978-605-9408-46-2.*

Saffet YILMAZ*

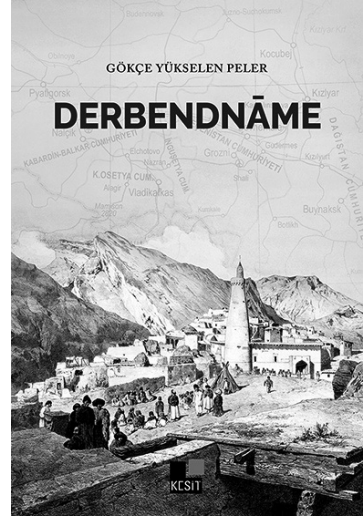
Dil Araştırmaları, Güz 2018/23: 344-347

Kuzey Kafkasya, geçmişten günümüze birçok Türk uruğunun vatanı olmuştur. Bölge kimi zaman bütünüyle kimi zaman bir bölümüyle Türk hâkimiyetinde kalmıştır. Kafkasya’da hüküm süren Türk urukları arasında bilhassa Sakalar (MÖ. VIII-MÖ. III. yy.), Batı Hunları (374-469), Avarlar (567-736), Hazarlar (568-1016), Tuna Bulgarları (681-1018), Volga (İdil) Bulgarları (921-1237), Peçenekler (680-1197), Uzlar (860-1054), Kıpçaklar (XI- XV. yy), Altın Ordu (1241-1502), Osmanlılar (1241-1877) (İlhan, 1999), Akkoyunlular (1340-1514), Karakoyunlular (1380-1469), Safevîler (1501-1736) ve Selçuklular (1040-1157) ile günümüz Azerbaycan Türklüğü ön plana çıkmaktadır. Bölgenin Kuzeyi çağlar boyunca Türk idaresinde olmasına karşılık bölgede tam bir Türkleşme görülmez. Türkleşme daha ziyade Güney Kafkasya için söz konusudur. Kuzey Kafkasya’dan farklı olarak Güney Kafkasya esasen Selçuklular döneminde Türkleşme sürecine girmiştir (Peler, 2013: 173). Bölgede devlet kuran bu urukların günümüzde çoklukla Kıpçak ve Oğuz boylarının içerisinde eridikleri görülmektedir. Hâlihazırda Kuzey Kafkasya’da Türk dil ve lehçelerinin tasnifinde Oğuz veya Kıpçak bölüğü içerisinde yer verilen birçok Türk boyu bulunmaktadır.

Gökçe Yükselen PELE’ın eserine konu olan Derbent ise günümüzde Rusya Federasyonuna bağlı Dağıstan Özerk Cumhuriyeti’nin en büyük şehirleri arasında yer almaktadır. *Derbent*, Farsçadan geçmiş bir kelimedir.

F. Steingass bu kelimeyi şöyle açıklamaktadır: *دربند dar-band*, The bar of a door; a barrier; a narrow and difficult pass through mountains; a road dangerous on account of banditti; name of a fortress on the Caspian Sea at the foot of Mount Caucasus; an arm of the sea; a place where there is good wine; a ferryman; bound, fettered; a captive; - *dar band kardan* To bind, make prisoner; to shut the door (Steingass, 1988: 508).

Kelimenin Osmanlı Türkçesindeki anlamları için Mertol Tulum şu açıklamaları yapar: 1 sınır boylarındaki küçük savunma yeri, küçük kale. 2 dağın yüksek yerindeki dar geçit, boğaz. 3 geçitlerde gözcülük etmek üzere bulunan küçük birlik (Tulum, 2013: 282).

* Türk Dili Bilim Uzmanı: E-posta: saffetalp@gmail.com.

Bölge her iki bilim adamının açıkladığı gibi gerçekten de Kafkasya'nın kuzeyini güneyine birbirine bağlayan en önemli geçit yollarından birisidir.

Derbendnâme, Dağıstan'ın Derbent vilayetinde 16. yüzyılda kaleme alındığı düşünülen ve elan Azerbaycan'ın başkenti Bakü'de bulunan *Azərbaycan Milli Elimlər Akademiyasının Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu*'sünde muhafaza edilmektedir. Eserin üç yazma nüshası bulunmaktadır.

Derbendnâme'nin bilhassa bölge üzerine çalışan ülkemiz tarihçiler tarafından bilindiği, Türkiye'deki bazı tarihçiler tarafından söz konusu esere atıfta bulunulmasından anlaşılmaktadır. Ancak Türk Latin harfleriyle yayımı ilk defa yapılmaktadır.

Derbendnâme yurt dışında da ilgi çeken bir eserdir. Baktığımızda eser üzerine Türkiye dışında yapılan şu çalışmaları görmekteyiz:

- Klapproth, M. (1829). "Extrait du Derbend-nameh ou de l'Histoire de Derbend", *Nouveau Journal Asiatique, ou Requell de Memoire, d'Extraits et de Notites*, Cilt 3, Haziran 1829, s. 439-467.
- Kazem-Beg, A. (1851). *Derbend-nâme, or The History of Derbend; Translated. From A Select Turkish Version and Published with the Tests and with the Notes, Illustrative of The History, Geography and Antiquities*, Imperial Academy of Sciences, St. Petersburg.
- Ramazanov, Arif ve Aynur Hacıqədirlı (2010). *Dərbəndnamələr*, Nurlan, Bakü.
- Alihanov-Avarskiy, M. (2011). *Tarixi Dərbənd-namə*, Naqıl Evi, Bakü.

Derbendnâme tam metin olarak ülkemizde ilk defa Dr. Öğr. Üyesi. Gökçe Yükselen Peler tarafından yayımlanmıştır. Peler, söz konusu eseri hazırlarken, içerik olarak aynı olan üç yazma nüshadan dil özellikleri bakımından farklı ve karışık dilli olan A-613 Nu.'lu nüshayı esas almıştır.

Derbendnâme'nin önemi, özellikle başta Hazar devri Türk tarihi olmak üzere gayri Türk Kafkasya halkları için temel kaynaklardan biri olma niteliği taşımasından kaynaklanmaktadır. Türk dilciliği açısından önemi ise Kafkasya sahasına ait karışık dilli bir metin olmasıdır. Eser, yukarıda da belirtildiği üzere bölgede yaşayan Oğuz ve Kıpçakların dilleri bir başka deyişle Azerbaycan ve Kumuk Türkçesi olarak nitelenebilecek karışık dilli olma vasfını göstermektedir. Bu metin yalnızca dil araştırmaları için değil, yukarıda da belirtildiği gibi beraberinde Türk tarihi bakımından da önem arz etmektedir. Hazar Devleti hakkındaki bilgilerin azlığı dikkate alındığında *Derbendnâme*'nin değeri daha iyi anlaşılacaktır. Eserde Hazarların sosyal ve politik hayatı hakkında bilgiler verilmekte, Hazar devlet yönetiminde kullanılan terimler de eserde geçmektedir. Mesela, metinde geçen *Hakan* (kagan, han, hükümdar) ve *Tarkan* (komutan, Kağan naibi) (Yılmaz, 2018: 277-778) unvanları bilindiği gibi Göktürk döneminden beri görülmektedir.

Bu çalışmada, *Derbendnâme* yeniden okunmuş, anlamlandırılmış ve dillik özellikleri açısından incelenmiştir. Araştırmacının kaynaklar üzerinden verdiği bilgilere göre *Derbendnâme*, Kırım Hanı Giray'ın emriyle *Endireyli Muhammed Avabî Aktaşî*'ye bölge tarihini anlatan Türkçe bir eser yazması emri üzerine kaleme alınmış;

müellif de Arapça ve Farsça kaynaklardan yararlanarak söz konusu kitabını meydana getirmiştir.

Bu çerçevede eser; *Giriş Bölümü, İnceleme Bölümü, Çeviri Yazı Metin Bölümü, Günümüz Türkiye Türkçesi Metin Bölümü, Dizinler Bölümü, Kaynakça Bölümü ve Tıpkıbasım Bölümü* olmak üzere toplam yedi bölümden oluşmaktadır.

Çalışmanın 17-32. sayfaları arasında yer alan *Giriş* kısmında *Derbendnâme* hakkında bilgi verildikten sonra daha önce yapılmış olan çalışmalar, yazarlar, nüshalar ve dili gibi konular üzerinde durulmuştur. Bu bölümde *Derbendnâme* ile ilgili çalışmaların sayısının oldukça sınırlı olduğu vurgulanmaktadır.

Çalışmanın 33-131. sayfaları arasında yer alan gramer *incelenmesi* bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde *İmla, Ses ve Şekil Bilgisi* gibi konular ele alınmaktadır:

Çalışmanın 33-42 sayfaları arasında *II.1 İmla* bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde araştırmanın noktalama, harekelendirme, Türkçe kelimelerde ünlülerin ve ünsüzlerin yazımı, eklerin ayrı yazılması, *da/de* bağlacının yazılışı ve bazı kelimelerin bitişik yazılması gibi konular üzerinde durulmaktadır.

Çalışmanın 43- 62 sayfaları arasında *II.2. Ses Bilgisi* bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde yazmada yer alan karışık dilli (Azerbaycan ve Kumuk Türkçesi) ses özelliklerini özellikleri ayrıntılı şekilde verilmektedir. Mesela, Azerbaycan Türkçesinin belirgin ses olaylarından olan kelime başında –düzenli olmasa da - /y/ düşmesi olayı, yazmanın dilinde de görülmektedir: igirmi “yirmi” (4a/2), (7a/8), (14b/4); yigit > igit “yiğit” (6a/6), (9b/8). Kıpçak Türkçesinin belirgin özelliklerinden /-g-/>/-v-/ değişmesi, yazmada Türkçe ve yabancı kökenli birkaç kelime tespit edilmiştir: yağı > yav “düşman” (9a/7); *karagül* > *karavul* “gözcü” (2a/9).

Çalışmanın 63-131. sayfalar arasında *II. 3. Şekil Bilgisi* bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde yazmanın şekil özellikleri üzerinde kanıtlar sunularak durulmaktadır. Mesela yönelme hâli için yazmada +(y/n)A, +ğA ekleri yanında +da ekinin de kullanıldığı görülmektedir (Peler, 2017: 80). Yönelme hâli için eserde hâkim ölçüde Batı Türkçesinde kullanılan +(y/n)A eki, metinde ünsüz ile biten kelimelerden sonra +A şeklinde, ünlü ile biten kelimelerden sonra +yA şeklinde ve iyelik eklerinde sonra +nA şeklinde kullanılmıştır: *Aderbicân*’a ‘Azerbaycan’ a’ (2a/5); *berke* ‘sağlam bir yere’ (8b/1); *arasına* ‘arasına’ (7b/1). Ancak Kıpçak ve Çağatay Türkçelerindeki +Ga yönelme hâli ekine de nadiren rastlanmaktadır: *Belhu*’ğa ve *Kızılyar*’ğa ve *kiçi Maçar*’ğa ve *Cumlu*’ğa *cümlesine dedi* ‘Belh’e ve Kızılyar’a ve Kiçi Macar’a ve Cumlu’ya hepsine dedi’ (13a/6-7).

Çalışmanın 133-147. sayfaları arasında *III. Çeviri Yazı Metin* bölümü bulunmaktadır. Arap harfli yazma yeniden okunmuş, anlamlandırılmış ve gerekli görülen yerlere dipnotlar düşülmüştür: *Ubeydi* (11a/11) Arapça aslı ‘Ubeyd’ olan ismin sonunda ‘-yd’ ünsüz çiftinin Türkçenin ses hususiyetlerine aykırı olmasından dolayı ismin sonunda bir ‘-i’ ünlüsü türetilmiştir; Yazmada *başğa* (15a/4) kelimesinin gayn harfi ile yazılmasının sebebi Kumuk Türkçesinin bir etkisi olduğu, günümüzde ise kelime Kumuk Türkçesinde “başğa” şeklinde varlığı sürdürdüğü görülmektedir.

Çalışmanın 147-155. sayfaları arasında *IV. Günümüz Türkiye Türkçesi Metin* bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde yazmanın günümüz Türkiye Türkçesine kelime

kelime aktarılmaktadır. Ancak bunun mümkün olmadığı yerlerde ise anlam aktarması yapılmaktadır.

Çalışmanın 155-320. sayfaları arasında *V. Dizinler* bölümü bulunmaktadır. Bu bölümde dizin, *Umumi Sözcükler Dizini* ve *Özel Adlar Dizini* olmak üzere iki ana kısma ayrılmaktadır. *Özel Adlar Dizini* ise 3 alt başlık altında verilmektedir.

1. Şahıs ve Unvan Adları Dizini
2. Etnik Adlar ve Mekân Adları Dizini
3. Diğer Özel Adlar Dizini

Çalışmanın 325- 329. sayfaları arasında *Kaynakça* bölümü bulunmaktadır.

Çalışmanın son bölümünde 331-342. sayfaları arasında *Tıpkıbasım* kısmı yer almaktadır.

Dr. Öğr. Üyesi Gökçe Yükselen Peler'in incelemesini yaptığı *Derbendnâme*, Kafkasya bölgesine ait tarihî bir yazma olmakla birlikte karışık dilli bir eserdir. Bu yönüyle içerdiği malzemelerden dolayı öncü ve önemli bir çalışmadır. Peler, çalışmasında *Derbendnâme*'nin diğer nüshalarını incelemekte olduğu müjdesini vermektedir. Bu eseri bilim dünyasına kazandıran hocamıza teşekkür eder, başarılı çalışmalarının devamını dileriz.

Kaynakça

İLHAN, Suat (1999). *Kafkasya'nın Gelişen Jeopolitiği*, Ankara: TKAE.

PELER, Gökçe Yükselen (2017). *Derbendnâme*, İstanbul: Kesit Yayınları.

PELER, Gökçe Yükselen (2013). "Kafkasya'da Türk Lehçelerinin Fonksiyonları", *Karadeniz Araştırmaları*, Sayı 36, 163-188.

STEİNGASS, F. (1988). *Persian – English Dictionary (Second edition)*, Beirut: Lebanon.

YILMAZ, S. (2018). "Eski Türk Runik Harfli Metinlerdeki Askerî ve Siyasî Terimler ile Unvan Niteleyicilerin Özbek Türkçesindeki İzleri", *International Journal of Humanities and Education*, Cilt: 4/7. 260-290.

TULUM, Mertol (2013). *Osmanlı Büyük El Sözlüğü Türkçesi*, İstanbul: Kapı.